

Reactie

op het rapport 'De lokale en de universele dimensie van de Kerk' van de Commissie Dialoog Reformatie-Catholica

In januari 2003 hebben wij het rapport 'De lokale en de universele dimensie van de Kerk' van de Commissie Dialoog Reformatie-Catholica ontvangen. Deze commissie is in 1991 als studiecmissie in het leven geroepen door de leiding van de Samen op Weg-kerken, het Collegiaal Bestuur der Oud Katholieke Kerk en de Nederlandse Bisschoppenconferentie om gestalte te geven aan de dialoog tussen de gereformeerde, de lutherse en de rooms-katholieke en de oud-katholieke tradities in Nederland.

De Commissie heeft zich toegelegd op een belangrijk aspect van het theologisch denken over en de inrichting van de Kerk. De Bisschoppenconferentie heeft met belangstelling kennis genomen van een ge-degen, informatief en helder rapport. Zij heeft waardering voor het feit dat in het brede veld van onderwerpen omtrent het verstaan van de Kerk de verhouding van universele en lokale Kerk tot voorwerp van studie en gesprek is gekozen.

Deze keuze laat zien dat er ontwikkeling zit in de dialoog tussen Reformatie en Catholica. In de jaren na het Tweede Vaticaans Concilie vormden het doopsel, het kerkelijk gemengde huwelijk, de Eucharistie en het kerkelijk ambt de centrale agendapunten van onze onderlinge gesprekken. Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig van de vorige eeuw voltrok zich zowel in de internationale als in de nationale dialoog tussen onze kerken en kerkelijke gemeenschappen een wending naar het thema 'Kerk'. Het rapport *Naar een gemeenschappelijk verstaan van de*

Kerk, neerslag van de tweede fase (1984-1990) van de internationale gereformeed/rooms-katholieke dialoog, wijst onder meer op twee concepten van de Kerk.¹ Het beschouwt de gereformeerde typering van de Kerk als "schepping van het Woord" en de rooms-katholieke omschrijving van de Kerk als "sacrament van genade", "hoezeer ze onderling ook verschillen", als "in aanleg complementair"² en als "uitdrukkingen van dezelfde instrumentele werkelijkheid naar verschillende aspecten", aspecten die "elkaar aanvullen" als "twee zijden van dezelfde munt".³ Wij constateren dat in het rapport van de Commissie Dialoog Reformatie-Catholica de aandacht verschuift van het kerkbegrip naar de structuur van de Kerk. Het theologisch denken over die structuur, haar inrichting, die historisch steeds in ontwikkeling is, en meer recente ervaringen ermee komen in het rapport van de Commissie aan de orde.

Daarmee verkent de Commissie een nieuw gebied. In de kerkelijke structuren

1. Naar een gemeenschappelijk verstaan van de Kerk, Internationale gereformeed/rooms-katholieke dialoog: tweede fase (1984-1990), in: H.P.J. Witte (red.), *Kerk tussen erfenis en opdracht, Protestant en katholieken op weg naar een gemeenschappelijk kerkbegrip* (IIMO Research Publication 39), Utrecht-Leiden 1994, 89-113.

2. *A.w.*, 93.

3. *A.w.*, 113.

verschillen onze kerken en kerkelijke gemeenschappen wellicht nog sterker van elkaar dan in het begrip van de Kerk. Die structuren vormen, zowel in hun principiële uitgangspunten als in hun concrete organisatorische gestalten, geen gering obstakel in het streven naar eenheid.

De Commissie hecht naar onze indruk veel waarde aan het complementaire karakter van de universele en de lokale dimensie van de structuur van Christus' Kerk (nr. 54-69) en de wisselwerking tussen beide dimensies (nr. 73). In deze complementariteit en wisselwerking gaat het niet alleen om de universaliteit en de plaatselijkheid van de Kerk, maar ook om haar eenheid en verscheidenheid (nr. 59 en 64). Uit oecumenische zorg dat recht gedaan wordt aan deze complementariteit en wisselwerking bepleit de Commissie de theologische legitimiteit en wenselijkheid van een tussenniveau "dat vanuit de lokale pool gezien als het ware 'bovenlokaal' is en dat vanuit de universele pool gezien niet de volle universaliteit (de 'kerk van alle plaatsen') realiseert" (nr. 85) en beveelt zij een versterking aan van dat tussenniveau (nr. 114-146).

Natuurlijk roept het rapport van de Commissie Dialoog Reformatie-Catholica ook vragen bij ons op. Dat is alleen maar een goede zaak. Oecumene is immers een doorgaand proces van vragen stellen en antwoord geven aan elkaar, opdat wij als kerken en kerkelijke gemeenschappen niet alleen elkaar, maar ook onszelf beter leren kennen,⁴ samen de goddelijke mysteries dieper doorgronden⁵ en onze geloofsgemeenschap vernieuwen naar de wil van Christus.⁶

Onze vragen en opmerkingen bij het rapport van de Commissie hebben vooral te maken met of vloeien voort uit de voorstelling en de waardering van de ver-

houding tussen de universele en de lokale Kerk.

1. Het rapport *De lokale en de universele dimensie van de Kerk* kiest ervoor de lokale dimensie van de Kerk te behandelen vóór de universele dimensie. Dit gebeurt uit pragmatische en gevoelsmatige motieven, zoals in nr. 14 wordt opgemerkt. Er moet nu eenmaal gekozen worden. Een begin met de lokale dimensie lijkt volgens de Commissie nauwer aan te sluiten "bij de spontane ervaring van alle betrokkenen". Dit pragmatische en gevoelsmatige startpunt bij de lokale dimensie van de Kerk betekent niet, aldus de Commissie, dat "de ene dimensie hiërarchisch hoger dan wel chronologisch, ontologisch of existentieel eerder zou zijn dan de andere", omdat beide dimensies complementair zijn.

Naar ons inzicht is de bewering dat de universele en de lokale Kerk elkaar completeren een te eenvoudige voorstelling van zaken. Sluit de complementariteit van beide polen uit dat aan één van beide prioriteit toekomt, nog ongeacht hoe men deze prioriteit nader kenschetst? Complementariteit wijst op noodzakelijk aanvullen, niet op gelijkberechtiging als het gaat om prioritering. Dat de universele en de lokale Kerk elkaar noodzakelijk aanvullen, zoals in het rapport wordt onderstreept, onderschrijven wij. Elk spreken over de lokale Kerk betekent onvermijdelijk spreken over de universele Kerk, zoals elk spreken over de universele Kerk onvermijdelijk spreken over de lokale Kerk insluit. Hierover bestaat wat ons betreft geen enkel misverstand.

Binnen genoemde complementariteit heeft naar ons geloofsinzicht de universele dimensie van de Kerk echter prioriteit. Het Tweede Vaticaans Concilie, dat ervan overtuigd is dat "de éne en enige katho-

4. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging *Unitatis redintegratio* (UR), 9.

5. *A.w.*, 11.

6. *Vgl. a.w.*, 6.

lieke Kerk” in en door de particuliere kerken bestaat, houdt ons tegelijkertijd voor dat de particuliere kerken “naar het beeld van de universele Kerk gevormd” zijn.⁷ Volgens het concilie moet de particuliere Kerk de universele Kerk “zo volmaakt mogelijk tegenwoordig stellen”.⁸ Dit geloofsinzicht van het concilie wijst op een prioriteit binnen een complementariteit.

De prioriteit van de universele Kerk houdt verband met haar oorsprong in het Paasmysterie. In die oorsprong heeft zij een alle tijden en plaatsen omspannende eenheid. Elke plaatselijke realisatie van het mysterie van de Kerk leeft daarvan en daaruit. “Voordat de Kerk door de gave van de heilige Geest met Pinksteren naar buiten treedt en uitgaat over de wegen van de wereld, is zeker de instelling van de Eucharistie in het Cenakel een beslissend moment van haar vorming. Haar fundament en haar bron is heel het paas-triduüm, maar dit is als het ware voor altijd bijeengebracht, voorafgebeeld en geconcentreerd in het geschenk van de Eucharistie. In dit geschenk vertrouwde Jezus Christus aan zijn Kerk toe dat zij voor altijd het Paasmysterie tegenwoordig zou stellen. Met deze gave stichtte Hij een mysterieuze ‘gelijktijdigheid’ tussen *dat triduüm* en de loop van de eeuwen.”⁹

2. Op analoge wijze kan men dezelfde vraag naar de prioriteit stellen bij de wijze waarop over het mysterie van de triniteit wordt gesproken. Dit geldt zeker, wanneer de analogie met dit mysterie wordt aangewend ter verduidelijking van enkele aspecten van de Kerk, waaronder de verhouding van de lokale kerken en de universele Kerk (nr. 76). De leer over de wederkerige inwoning van de goddelijke personen wijst inderdaad op “eenheid in verscheidenheid zonder concurrentie” (nr. 75). In ons geloofsbesef zullen wij echter

altijd de eenheid van God vermelden vóór de drievuldigheid van de goddelijke Personen (‘één God in drie Personen’) en de suggestie vermijden dat de eenheid van God resultante is van het verkeer van een voorafgaand drietal, zoals blijkt in het feit dat wij de formule ‘drie Personen in één God’ niet kennen.

3. Het rapport van de Commissie Dialoog Reformatie-Catholica ziet een parallelie tussen de gereformeerde en de katholieke tradities in het functioneren van de geordineerde ambtsdrager (nr. 15). Het ambt is verbonden met de lokale kerk en de universele Kerk. In de bediening van het Woord en in de bediening van de sacramenten van Doopsel en Eucharistie, aldus het rapport, worden de lokale en de universele dimensies van de Kerk zichtbaar (nr. 28-34). Omdat de geordineerde ambtsdrager als enige bevoegd is het ‘tegenover’ van Christus ten opzichte van de geloofsgemeenschap tot uitdrukking te brengen, staan, zoals het rapport stelt, “een predikant en een diocesane bisschop – en priesters in verbondenheid met hem – zowel in de lokale als in de universele dimensie van de Kerk van Christus” (nr. 33).

Het spreken over parallelie roept onvermijdelijk de gedachte van een gelijkennis op. Het rapport signaleert een belangrijke overeenkomst in het *functioneren* van het kerkelijk ambt. Maar het wijst ons inziens onvoldoende op een aantal aspecten waarin de parallelie niet opgaat. Daardoor blijven een aantal verschillen met betrekking tot het kerkelijk ambt buiten beeld. Wij noemen in dit verband het volgende.

a. In de Rooms-Katholieke Kerk is de bediening van het Doopsel minder strikt aan de gewijde bedienaar gekoppeld dan de bediening van de Eucharistie. De bisschop

7. Tweede Vaticaans Concilie, dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium* (LG), 23.

8. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de missieactiviteit van de Kerk *Ad gentes divinitus*, 20.

9. Johannes Paulus II, Encycliek *Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003), 5, in: *Kerkelijke documentatie* 31/4 (6 juni 2003), 101.

en de priester, en in de Latijnse kerk ook de diaken, zijn de gewone bedienaars van het Doopsel.¹⁰ In geval van nood mag iedereen die met de vereiste intentie bezield is, zelfs een niet-gedoopte, dit sacrament toedienen. Doorslaggevende redenen voor dit laatste zijn voor de Rooms-Katholieke Kerk de universele heilswil van God en de noodzaak van het Doopsel, dat eenmalig is, voor het heil van de mens.¹¹

In het geval van de bediening van de Eucharistie is rekening te houden met minstens drie verschillen.

- In de eerste plaats is ontvangst van het Doopsel beslissend voor het gegeven of een mens al dan niet getekend is door Gods genade en heil. Hoe waardevol, onmisbaar en vruchtbaar de viering van de Eucharistie ook is met het oog op het heil, zij is niet in dezelfde zin heilsnoodzakelijk als het Doopsel. De beslissing valt in het Doopsel. De heilsnoodzakelijkheid van het Doopsel heeft een inchoatief karakter. Daarom is één van de voorwaarden van toelating tot de Eucharistie dat men gedoopt is. Juist dat beslissende karakter van het Doopsel doet de Kerk in het geval van nood ruimte maken voor een andere dan de gewone bedienaar.
- Bovendien is er een vanzelfsprekende gerichtheid van het Doopsel op de Eucharistie. Het Doopsel is een eerste begin, een vertrekpunt (*initium et exordium*). Het is gericht op de volheid van het leven in Christus, en derhalve “op de volledige belijdenis van het geloof, op de volledige inlijving in het heilsinstituut, zoals Christus zelf het gewild heeft, kortom op de volledige opnemering in de eucharistische gemeenschap (*communioem eucharisticam insertionem*)”.¹²

- De priesterlijke bediening is onlosmakelijk verbonden aan de bediening van de Eucharistie. Niet alleen omdat het priesterschap en de Eucharistie een gemeenschappelijke oorsprong hebben in het Laatste Avondmaal, zoals tot uiting komt in de woorden van de Heer: “Doet dit tot mijn gedachtenis.” Maar ook omdat juist de priesterlijke bediening bedoeld duidelijk te maken dat de Eucharistie een gave van Christus is aan de geloofsgemeenschap. Deze gave overstijgt radicaal datgene waarover deze gemeenschap zelf kan en mag beschikken. De priesterlijke dienst maakt immers duidelijk dat het Christus is die het offer van Zijn leven aan de Vader opdraagt en ons deelgenoot maakt aan de vreugde van zijn verrijzenis, zoals wordt herinnerd in elke viering van de Eucharistie. Dat wordt bedoeld, wanneer wij zeggen dat de priester ‘in de persoon van Christus handelt’ (*in persona Christi agere*).¹³

Dit christologisch fundament van het dienstpriesterschap (*sacerdotium ministeriale*) brengt met zich mee dat de priester op een eigen bijzondere wijze deelheeft aan het priesterschap van Christus. Daarom is er een wezenlijk verschil tussen dit dienstpriesterschap en het gemeenschappelijk priesterschap van de gelovigen. Het komt ook in de Eucharistie tot uiting. De priester “voltrekt in de persoon van Christus het eucharistisch offer en draagt het in de naam van geheel het volk op aan God. De gelovigen, van hun kant, doen door hun koninklijk priesterschap actief mee in de aanbidding van de eucharistische offergave.”¹⁴

De onlosmakelijke verbondenheid van de priesterlijke bediening met het sacrament

10. *Wetboek van Canoniek Recht* (CIC), canon 861, § 1; *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* (CCEO), canon 677 § 1.

11. Vgl. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1256.

12. *UR*, 22.

13. Vgl. *Ecclesia de Eucharistia*, 29.

14. *LG*, 10.

van de Eucharistie maakt het niet mogelijk deze bediening te beschouwen louter als ‘kerkelijke regeling’. Het rooms-katholieke kerkelijk recht kent alleen de geldig gewijde priester als bedienaar van de Eucharistie.¹⁵ Dat de Rooms-Katholieke Kerk in het geval van het Doopsel ‘gemakkelijker’ met de bedienaar omgaat dan in het geval van de Eucharistie, is geen louter pragmatische beslissing, maar heeft theologische gronden. Aan de heilsnoodzaak van het Doopsel komt immers een groter gewicht toe dan aan de vraag wie het Doopsel bedient. Men treft in dit besef een realisatie aan van het verschil tussen “waarheden van de orde van het doel” en “waarheden van de orde van de heilsmiddelen”,¹⁶ één van de nadere invullingen van de ‘hiërarchie’ van waarheden. In het geval van de Eucharistie is er geen sprake van dit verschil in heilsgewicht.

b. Het rapport van de Commissie Dialoog Reformatie-Catholica erkent dat de Kerk in haar katholiciteit moet staan voor haar apostoliciteit, dat wil zeggen trouw moet zijn aan haar apostolische oorsprong (nr. 42). In een toelichting wordt opgemerkt dat de apostoliciteit betrekking heeft “op de totaliteit van het geloofsleven”, op wat met andere woorden “de apostolische traditie” of “de apostolische successie in de breedste zin van het woord” wordt genoemd. De toelichting vermeldt ook dat episcopaal en niet-episcopaal gestructureerde kerken uiteengaan op het punt van de verbinding van die apostolische successie aan de opvolging in het apostolisch ambt, gecentreerd rond de bisschop (nr. 43). Dit verschil tussen een episcopale en een presbyterale kerkstructuur bewerkt een aanzienlijke ongelijkheid binnen de ‘parallèle’ in het functioneren van het kerkelijk ambt. Die

ongelijkheid vloeit voort uit de structurele vormgeving van dit ambt en van de apostolische successie – in de Rooms-Katholieke Kerk als een *communio hierarchica*. Dit structurele aspect werkt door in het functioneren van het geordineerde ambt. Dat geldt niet alleen voor de bestuurlijke verantwoordelijkheden en taken van een bisschop, maar ook voor de bediening van het Woord en van de sacramenten door de bevoegde gewijde ambtsdragers.

c. Wij zijn van mening dat wij niet kunnen erkennen dat wij over dezelfde werkelijkheid spreken, wanneer wij in onze kerken of kerkelijke gemeenschappen spreken over het gewijde of geordineerde ambt, ondanks verschillende overeenkomsten. Dat hangt wat ons betreft samen met vooral twee gegevens.

- In de eerste plaats met het gegeven dat een geordineerd ambtsdrager van de protestantse kerkelijke gemeenschappen voor de Rooms-Katholieke Kerk niet op erkende wijze staat in de apostolische successie rond de bisschop, terwijl ook aan dit aspect van de apostoliciteit van de Kerk naar ons geloofsinzicht noodzakelijk vorm te geven is.
- In de tweede plaats met het gegeven dat het geordineerde ambt in de kerkelijke gemeenschappen van de Reformatie niet als sacrament geldt.

4. Het verschil tussen de presbyterale en de episcopale structuur van kerk en ambt werkt door in de betekenis van wat in het rapport van de Commissie Dialoog Reformatie-Catholica ‘tussenniveau’ wordt genoemd. Daarom is een Bisschoppenconferentie (vgl. nr. 87b) iets anders dan een generale synode (vgl. nr. 89-90). Wij wil-

15. Crc, canon 900 § 1.

16. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, II, II, I, 6.

len de constatering van het rapport onderstrepen dat “de wijze waarop een tussenniveau gestalte krijgt door de geschiedenis heen niet eens en voor altijd dezelfde is, maar naar gelang van de omstandigheden kan veranderen” (nr. 99). Daarom verschilt volgens het geloofsinzicht van de Rooms-Katholieke Kerk het College van Bisschoppen, waarvan alle bisschoppen van de universele Kerk lid zijn, wezenlijk van een Bisschoppenconferentie als “groepering van Bisschoppen van een natie of van een bepaald gebied, die gezamenlijk bepaalde pastorale taken voor de christengelovigen van hun gebied uitoefenen, om het hogere goed dat de Kerk de mensen aanreikt te bevorderen”.¹⁷

In dit licht kan de term ‘tussenniveau’ gemakkelijk misverstand wekken. Van de term gaat de suggestie uit dat dit niveau een bestuurlijk gewicht in de Kerk heeft tussen het niveau van de lokale Kerk en de diocesane bisschop enerzijds en dat van de universele Kerk en het College van Bisschoppen onder leiding van de paus anderzijds. Dat is echter geen correcte voorstelling van zaken. Een groepering van bisschoppen, ongeacht of het een groepering in een natie of een regio betreft, zoals het geval is bij een Bisschoppenconferentie, of een groepering die naties overstijgt, zoals in samenwerkingsverbanden van Bisschoppenconferenties binnen Europa, is een samenwerkingsverband voor bepaalde taken en niet voor alle taken die voortvloeien uit de verantwoordelijkheid van een bisschop. Bovendien steunt een Bisschoppenconferentie op de uitwisseling en bundeling van inzichten, ervaringen en prudentie van de bisschoppen die ervan lid zijn en op hun samenwerking.¹⁸ Het gezag van Bisschoppenconferenties is daarom strikt gebonden aan het gezag van diocesane bisschoppen en van andere bisschoppen met

een zelfde gezag.¹⁹ Bisschoppen kunnen niet zelf hun bevoegdheden beperken ten gunste van Bisschoppenconferenties.²⁰ In die zin kan een Bisschoppenconferentie niet in de eigenlijke zin van het woord als een ‘tussenniveau’ aangemerkt worden. In dit licht zien wij dan ook niet in hoe een eventuele versterking van de positie van Bisschoppenconferenties van invloed zal zijn op de “bevoegdheden van enerzijds de afzonderlijke bisschoppen en anderzijds het hoogste kerkelijke gezag (paus en concilie) inzake een eigen bestuurlijke, liturgische en leerstellige inbreng” (nr. 119).

5. In sommige passages van het rapport klinkt meer of minder expliciet kritiek door op de Rooms-Katholieke Kerk. Dit is het geval in nr. 131 (de nadruk van de Rooms-Katholieke Kerk op de eenheid van gemeenschap en structuur zou onvoldoende recht doen aan de noodzaak van een draagvlak voor deze eenheid in een gedeelde geloofsovertuiging), in de kadertekst na nr. 125 (waarin de Rooms-Katholieke Kerk gevraagd wordt de aspecten van confessionele particulariteit te onderzoeken in haar vormgeving aan de universele dimensie van de Kerk) en in nr. 146 (waarin gelezen zou kunnen worden dat de Nederlandse Bisschoppenconferentie niet met voldoende bevoegdheden kan handelen in oecumenische vragen). Deze passages zijn algemene beweringen en worden niet onderbouwd: dit maakt het ons als bisschoppen niet mogelijk de portie van deze beweringen te verstaan.

6. In nr. 95 doet de Commissie Dialoog Reformatie-Catholica de suggestie een oecumenisch kerkrecht te ontwikkelen. Hieronder verstaat de Commissie “een gezamenlijk kerkrecht, waarbij de kerken bepaalde bevoegdheden overdragen aan

17. *Cic*, canon 447. Vgl. Johannes Paulus II, apostolische Brief *Apostolos suos* (21 mei 1998), 14 e.v., in: *Kerkelijke documentatie* 33/1 (4 februari 2005), 10 e.v..

18. *Apostolos suos*, 15.

19. *A.w.*, 19.

20. *A.w.*, 20: “Eigenmachtig kunnen de bisschoppen noch persoonlijk noch gezamenlijk in de Conferentie hun gewijde macht ten gunste van de Bisschoppenconferentie inperken (...).”

oecumenische organisaties, aan arbitragecommissies of aan andere instanties". Naar ons inzicht kunnen kerken en kerkelijke gemeenschappelijk slechts convenanten met elkaar sluiten ter regulering van hun onderlinge verhoudingen, maar kan er geen sprake zijn van een recht of van instanties waaraan zij als zodanig onderworpen zijn. Dat zou kunnen wijzen op een 'superkerk' die de kerken en kerke-

lijke gemeenschappen overkoepelt. Zowel in de Nederlandse als in de internationale interkerkelijke verhoudingen is de constructie van een 'superkerk' altijd van de hand gewezen.

Utrecht, 11 januari 2005

De Nederlandse Bisschoppenconferentie